

Український Інститут Громадознавства в Празі
Institut Ukrainien de Sociologie à Prague

МИКОЛА ШАПОВАЛ

Проблема демократії у Т. Г. – Масарика

(Відбитка з збірника «Суспільство», кн. I-II, 1925)

П Р А Г А

---

1 9 2 5

Т. Г.-Масарик про демократію.

Під титулом — «Проблеми демократії»*), під кінець минулого року з'явилася у французькій мові книжечка, автором якої є президент Чехословацької Республіки, професор Масарик.

Ця книжечка, розміром 137 сторінок шіснадцятки, є не що інше, як нариси на політичні й соціальні теми, збірник статей та рефератів, котрі Масарик давав в різні часи до газет або виголошував на публічних зборах з різних нагод. На прохання французького видавця, Густав Вінтер та Р. Телстік, відповідно до взятої теми для збірника, зробили вибір з творів Масарика, розкиданих скрізь по друках, певну кількість нарисів, уклали їх в систему, давши перекласти їх на французьку мову, крім першого, що переклав сам Телстік, професорові французького Інституту в Празі Д. Есертє, котрий і зробив це при певному співділанню Масарикового секретаря В. К. Скраха. А відтак з цих нарисів, за дозволом автора, була складена зазначена книжечка під іменем — «Проблеми демократії».

Всього зібрано 7 нарисів, а саме:

1. Восьмигодинна робітня днина, — реферат, що виголосив Масарик у 1900 році в одній з чеських вугляних дільниць, в Кладні, підчас страйку, коли чеські шахтарі, в порозумінні з австрійськими, разом домогались запровадження в копальнях 8 годин праці.

2. Ідея народовластий політика, — реферат, що виголосив Масарик у травні 1912 р. на студенських зборах, а відтак видрукований пізніше окремою брошурою.

3. Труднощі демократії, — стаття написана для німецької газети «Франкфуртський Часопис» (Frankfurter Zeitung), де вона з'явилася 24 грудня 1911 р.

4. Синдикалізм і демократія, — теж стаття, що появилася пізніше в окремій брошурці разом з попередньою статтею.

5. Большевицька диктатура.

6. Революція та большевики.

Обидві ці статті були недавно, вже в часи президентства Масарика опубліковані по французькому в «Revue de Genève».

7. Політичний антропоморфізм, — стаття, змістом тісно злучена з попередніми двома, була надрукована в 1922 р. в газеті «Prager Presse».

---

*) Les problèmes de la Democratie. Essais politiques et sociaux par Thomas-Garrigue Masaryk, Président de la République Tchecoslovaque).

З усіх цих нарисів для соціальної політики мають особливе значіння перші два, про що навіть зазначив перший Інтернаціональний Конгрес соціальної політики, що відбувся 2—6 жовтня в минулому році в Празі.

Поза тим, до збірника дав свою ширшу передмову директор Інтернаціонального Бюра Праці Альбер Тома, бюро, котре свого часу проявило спеціальну увагу та інтерес до першого нариса про 8 годин праці. Альбер Тома, зробивши високоцінний перегляд нарисів, в кінцевому висновку в цій передмові дав синтетичну оцінку, поставивши Масарика нарівні з велетнями чеського народу — Гусом, Коменським, Гавлічком, за його діяльність не одним проголошенням ідеалів та гарних думок, а за прагнення практично втілити їх в реальне життя свого народу, за боротьбу для здійснення їх. Перший закон, що підписав Масарик, коли повернувся з Америки до визволеної батьківщини, був закон про впровадження вісімгодинної робітної днини, за що Масарик боровся здавна і кінцевість чого так ясно й науково змотивував в першому нарисі-рефераті:

1. Восьмигодинна робітня днина.

В цьому рефераті, виголошеному, як уже зазначалось, підчас страйку чеських шахтарів, професор Масарик доводить, непохитною аргументацією, кінцевість запровадження 8-годин праці не тільки в інтересах самого робітника, а й цілого суспільства, що від того буде користь не лише робітничій класі, а так само й власникам-промисловцям.

Раніше праця не регламентувалась — робітник працював від сходу до заходу сонця... З часу появи сучасної машинової індустрії, умови праці починають упорядковуватися все більш і більше, особливо в галузях розвинутої промисловости на великих заводах. Це на розвиткові промисловости не відбилося зле, а навпаки добре. Часто траплялось, що промисловці встановлювали 8 годин праці лишень в експериментальних цілях. Несподіваність добрих наслідків спричинила, що ті промисловці залишали на своїх заводах і фабриках 8 годин праці на постійне.

В наших часах проблема розміру робітної днини та справа її урегулювання набірає скрізь по державах, особливо європейських та американських, величезного, сталого значіння із-за сили своєї актуальности. Англія, Сполучені Штати й Швайцарія в цьому йдуть напереді. Що ж до Росії, то в неї справа робітної днини стоїть найгірше. В Англії за трьохрічний період 1893—1896 працювало в умовах 8 годин праці 56.223 робітника. З такої великої кількості лише 1131 робітник були звернуті до праці на попередніх старих умовах, а решта зосталась при новому порядку. Отже, цей новий порядок зовсім не був лихий для промисловців. Такі досвіди робились і в інших державах і наслідки давали так саме добрі.

Питаючи: чи прибуток з праці 8 годин не буде менший від праці з 9, 10, 11 годин? Досвід говорить, що прибуток з праці коротшої днини не то що менший, а навіть рівний, а часом і більший, ніж з праці довшої днини. Спеціально це видно на досвіді ручної праці. Що ж торкається машинової, досить звернути увагу на те, що від ручної праці вимагається якість, а від машинової кількість. Досліджено й загально доведено, що, коли праця на фабриці переходить за 8 годин, така праця вже не дає користі промисловцеві із-за перевтоми робітника при одній і тій же затраті на світлі і на паливі, із-за збільшення псування матеріалу, частішого ушкодження машин, струментів і т. д. нещасні випадки теж збільшуються в кількості.

В мануфактурній промисловості досвід показав, що з переходом з 12 годин праці на 11 прибуток промисловців піднісся.

Прибутковість та комерційність часто теж говорить в користь 8 годин праці. Професор Віденської Політехніки М. Ріга довів, що при праці на три черги в добу по 8 годин продуктивність в роботі більша, ніж коли працюють в дві черги по 12 годин, бо в першому випадкові доба в 24 години дає дійсної роботи 94—97%, а в другому — 83%.

Фізіологи та фізики вирахували, що коли людина працює нормально, то трата людської енергії збільшується в порівнянні, коли вона нічого не робить, на цілих 800 калорій. З цих 800 калорій цілком на працю на користь промисловця йде 300 калорій, які найдоцільніше можна утилізувати тільки при скороченій днині, а саме при 8 годинах праці. Теж сконстатовано, що як встановлення на фабриці 6 годин праці, так само й запровадження більше 8 годин в однаковій мірі сильно побільшує кошти продукції.

Російський учений фізіолог Сеченов доводить, що коли наше тіло спочиває 8 годин, а в стані акції перебуває 16, то серце спочиває на добу 16 годин, а працює 8 годин, уважаючи за працю серця стиск його, що триває 0,3 секунди, а за спочинок — перерву між стисками, що триває 0,5 секунди. Сеченов заявляє, що з погляду фізіології людина мусить працювати на добу лише 6 годин. Правда, воно тяжко встановити якусь аналогію між переривчатою працею серця і працею взагалі людини. Видно ясно, що чим коротший спочинок, тим робітник має менше здатности мускульно працювати понад 6 годин.

Розумова праця теж зморює людину, як і фізична праця, хоч досі на це дивились инакше. Змора впливає на всю людину в цілому й на всі її властивості.

Крім оцих вищенаведених доказів на користь 8 годин праці, Масарик далі розглядає з такою самою доказовостю конечність скорочення робітної днини з погляду інтересів гігієни, нещасних випадків, методичности в праці, з погляду інтересів освітніх, культурних, моральних, інтелектуальних, політичних, соціально-політичних і загально-вселюдських. Всі вони говорять за скорочення.

Піднісши значіння наслідків, які дало робітничій класі скорочення робітної днини в державах, де це вже зроблено, Масарик для ілюстрації порівнює англійського робітника з російським. В Росії умови праці страшні, цілком азійські. На багатьох заводах працюють до повної змори неозначений час. Зокрема — пекарі. Коли ж робітник зовсім спадає на здоровлю, йому дають відпустку на 4—6 тижнів, після котрої він знова працює в тих самих умовах і при тому ж самому порядку. Так працюють лише мурини та раби! Спочатку російський робітник працює з захопленням, а відтак поволі зменшується захоплення і темп роботи й нарешті доходить до зника. Всі, хто відвідував російські заводи, стверджують, що Росіяне не мають тямки що є таке сталість в роботі.

В Англії, навпаки, робітники працюють і методично і без перерв. Вони, як і їхні хазяїни, вважають за краще працювати дійсно 6—7 годин, ніж довго та поривчасто, як це в Росії.

В кінці реферата Масарик нагадує, що в Чехії справа 8 годин праці стара. Вже Коменський був поборником за 8 годин, й у своєму творі «Дидактика», коли ще не було на світі ні заводів, ні машин, писав так:

«Доба має 24 години. Для потреби життя й здоровля ти поділи її на три частини: 8 годин на спання, 8 годин на їжу, прогулки, забави, дискусії, а решту 8 годин залиши для праці, яку виконуй без поспіху і хапливості, бо кожна

година праці породжує що небудь корисне. Коли будеш ти працювати в тиждні 6 день, а сьомий залишиш для святкового спочинку, таким чином працювати в тиждні 48 годин або 2576 годин на рік.»

Ми маємо таке свідоцтво старовини.

Але не саме воно одне спонукує нас бути поборниками скорочення робітньої днини, бо теперішній поступ в техніці дає нам теж підстави бути поборником за робітню днину в 8 годин.

-
- Нариси: 2. *Ідея народо́властя й політика*,
3. *Труднощі демократії та*
4. *Синдикалізм і демократія* —

нісі вони належать до періоду 1911—12 року і творять певну цілість у трактуванні демократії і звязаних з нею питань.

Масарик *par excellence* є філософ і політик демократизму. Виводячи ідею демократії з ідеалів гуманістів, Масарик вважає демократію передусім за *людяність*, що виявляється у взаєминах між громадянами і в стосунках їх з державою. Моральний момент у демократії набуває фундаментального значіння й ідея демократії зовсім інша річ, ніж просто політична форма.

Сучасна демократія, коріння якої сягає ще часів Реформації, часів Гуса і Лютера, за духовного батька якої вважають Жан-Жака Руссо, це вона, теперішня демократія, була освячена Великою Французькою Революцією у формулі «Свобода, Рівність і Братерство». Це Французька Революція поставила суверенність народу супроти абсолютизму й монархізму, оголосивши й змодифікувавши природне право людини й громадянина.

Програмою демократії передовсім є загальне виборче право зо всіма наслідками парламентаризму. Це при парламентарному режимі на перший план висувається законодавча влада, де кожний виборець посідає право законодавства, а не так, як раніше, коли це була прерогатива монарха або аристократії.

Армія, закордонна політика, освіта, адміністрація демократизуються все більше й більше. Що тичиться голови держави, демократичні концепції припускають обмежену монархію, конституційну або парламентарну. Але не абсолютну. А найбільш природний режим для демократії властиво є республіканський лад. Характеристично, що коли розглядаємо політичну еволюцію цивілізованих народів, зокрема європейських, то помічаємо, що після багатьох зусиль і затижної боротьби, народи схиляються в бік прийняття республіканського устрою.

Демократія суттю свого змісту є теократична, а в практиці антитеократична. Починаючи з XVIII століття, демократія поклала в основу собі розум, гуманізм та науку; як антитезою науки буває теологія, так антитезою демократії є аристократія. Властивостями демократії вважається право критики й публічність політичних актів (свобода слова, преси, зборів і т. д.).

З боку тактики демократія індуктивна, реалістична, тоді як аристократія дедуктивна, нереалістична, самочинна, схоластична.

Монархізм держався аристократизмом і теологією — і через те його кар'єра покинчена.

Часто кажуть, що в сучаснім політичнім ладі монархізм націхований демократизмом. Або ще краще: в демократизації є багато від монархізму. Не слід зловживати цією формулою, але вона показує про ті зміни, які ми переживаємо.

Демократія в наші дні, властиво кажучи, не буває народнім правительством, а тільки народньою адміністрацією. Для демократії справа адміністрації є справжнє й одне з головних завдань. Дотепер політика займається більш державними справами громад (комун), що по суті є наслідок імперіялізму аристократії.

Демократія є концепція сучасного світу й життєва норма. Як демократія сама є результат політики на моральних засадах і модерного гуманізму, так вона має бути кінцевою вимогою політики на таких самих засадах.

Але добре розглянувшись та розібравшись уже в самій основі народовластя й демократії, ми зустрічаємо значні труднощі. Вже Ж. Ж. Руссо казав, що правдивої дійсної демократії ніколи не існувало й існувати не буде. Кажучи це, Руссо мав на оці пряму безпосередню демократію, коли весь нарід приймає участь в керуванні своїми справами, властиво чого й був сам Руссо прихильником та ворогом парламентарного режиму. На його думку треба великі держави поділити на дрібні сфедеровані громади (комун), щоб таким способом весь народ прийняв участь у владі. Окрім того, будучи ворогом багатства, розкошів і взагалі ускладнень цивілізації, Руссо вважав, що всі громадяне мусять бути рівні щодо їхнього соціального та майнового стану. Бо тільки при такому стані й можливо говорити про пряму безпосередню демократію.

Нема сумніву, що для утворення прямої демократії стоять на перешкоді географічний момент і кількість населення. Коли в аристократичній вільній Атенській республіці всі громадяне поміщались на одній горі і всі могли один одного добре чути. Але як бути з сучасними державами? Наприклад хоч би з Сполученими Штатами в Америці? Це неможлива річ навіть для малесеньких держав. Існування прямого урядування надзвичайно трудна річ: бо навіть кількома людьми зможе безпосередньо управляти одна людина? В азіатських, найбільш абсолютних автократіях і то нема прямого уряду, суверен не керує сам мільйонами своїх підданців, а при допомозі цілих тисяч своїх емісарів.

Доктрина прямого управління дуже спірна річ. Навіть синдикалісти, вороги парламентарізму, останніми часами заговорили про помилковість їхнього антипарламентарізму.

З ідеєю народовластя зв'язана проблема централізму й автономізму. Держава мусить складатися й творитися зі сфедерованих громад (комун). Громада й є основна політична одиниця; на центр мусить припадати мінімум влади. Але як з іншими угрупованнями? Сьогодні є досить таких автономних груп, хоч би напр. робітничі корпорації, професійні організації і т. д.

Практично в наші дні уряд є не що інше, як бюрократія. Бюрократія має багато дефектів, направити котрі нема сил. В Америці був звичай, що з приходом нового президента звільнялися вищі державні урядники й заміщались новими. Тепер і в Америці зреклися цього засобу направлення бюрократії, й вона теж стабілізована в Америці, як і в інших державах.

Найважливіша функція бюрократії — судова. І через це нема дивного, що урядники-судді значно більш незалежні, ніж інші. Наколи добре вдуматися, судді є для законодавців певними співдіячами в творенні законів і бувають инколи сильніші за парламент. Судді є також творцями звичаєвого права.

Таке значіння, як судді, набирає й політична частина бюрократичного апарату — і через що й можна говорити, що й бюрократія має велике значіння законодавчого характеру.

В теперішній час ми бачимо лише скрізь посередній спосіб керування. Це навіть не дивно ні для сучасних демократичних партій, ні для парламентів, які, до речі, не можна тепер уявити без співділання політичних партій та журналістів.

Політичні партії, як доводить соціолог Острогорській, а особливо соціал-демократ Міхельс, чим скорше ростуть в кількості членів, тим легше утворюється партійна олігархія. Олігархія керує завжди де факто, який би там не був режим, чи демократичний, чи аристократичний.

Демократія означає собою народне правительство. Однак цього не треба розуміти, як урядовання і панування, а як систему управління, як адміністрацію, що виконує сам народ. Керування справами, адміністрація, є капітальною річчю для демократії. Способи демократичного управління й аристократичного урядування протилежні одне одному.

Що до керування, в нашу епоху від справжньої демократії ми вимагаємо почуття реалізму. Політика не є для нас емпіричним мистецтвом, але в першу чергу наукою. Модерна демократія органічно й в силу потреби обов'язково сполучається з наукою. Говорячи це, маємо на увазі таку політику, яка розмірковує, спостерігає і науково досліджує.

Політика в цілому мусить провадитися лише з мотивів моралі — і через це демократія й буває зусиллям, скерованим проти привілеїв і проти насильства. Аристократія по суті є насильництво, а демократія боротьба проти нього.

Крім свободи й рівності, французька революція оголосила й братерство, що означає любов до ближнього, людяність, гуманність, все такі речі, що повстають лише з моральних побуджень, усяка політика може давати добрі наслідки лише при почутті симпатії та людяності. Ніщо дав нові цінності, і всі вони виключно морального значіння. Це і є суть. Демократична політика має керуватися не лише мотивами реальності, але й моралі. Політика не сміє будуватися на неморальних підставах.

Демократія ставиться проти аристократії властиво із-за її олігархії. Де пани, — там є слуги і раби. Аристократія не обмежується одним пануванням на політичному, соціальному й військовому полі, вона простирає його й на релігію. Римські плебеї мали інших богів, ніж патриції, цивільний католик має іншу мораль, ніж аристократія (духовенство і ченці). Суть аристократії полягає в ієрархічності організації, як це в армії і в церкві.

Аристократія гидує «детальну» працю, або чорну, як звать її росіяне — для цього існують раби.

Фундаментом демократії є праця, через що робітники і організуються демократично.

Демократія не є яка-небудь природна річ, вона виробляється в напруженні й праці. Це тільки аристократія природна річ (в спеціальному значінні).

Важливе є значіння ставлення демократії не тільки до моралі, а й до релігії. Держава і церква з режимом пануючої релігії утворюють теократію. Тісна сполука трону з олтарем не лише гарна формула, а й brutальна дійсність.

З ідеї гуманізму виникла ідея народоправства, яка заняла місце поруч держави і церкви й проти них. Людскість є формація, що вийшла з націй, а не з держав. Держава має багато в собі штучного, історичного, а нація є природна річ. Вага значіння нації полягає в тому, що нації є складові частини людскости.

Разом з ідеєю про націю формувалась і ідея про нарід. Ця ідея виникла з почуття, що тямка — нарід покриває собою розуміння про націю.

Для сучасної людини проблема революції набуває величезного значіння. Народ уважається за суверена. Революція, як твердить Масарик, є сталий став сучасної, нової, зміненої людини. Бути революціонером — це значить мати здатності до критики всього старого, віджитого, мати здатний до цього розум, вироблений не тільки в політиці, а й на літературі й на філософії. Революція несе зміну від основ аж до вершини: через це й бувають революції, що так мало дають користи. Революція для сучасної людини в правдивому розумінні цього слова полягає в передачі народові власних його справ, щоб він сам ними керував. Конституція, парламентаризм були лише початками революції, революції, яка тільки що зачалася. Проти революціонізму повстає школа історичного права, боронячи, як старожитній абсолютизм, так і новітній цезаризм. Революції ж 1830, 1848, російська 1905—6, теперішня в Персії стверджують протилежне. В Європі й в Америці революція перебуває в перманентному стані.

Кожна людина, що мислить, має право боронитися, й боронитися з допомогою революції.

Сучасна революція не може спротивитись, щоб не відбулась революція в царині розуму й філософії.

Демократія дивиться скептично на лібералізм, бо він є пережиток старовини. Конституція, парламентаризм, економічна конкуренція, — це вже консервативні ідеї.

Революція несе також і небезпеку для правдивої демократії, а саме негативну демократію, анархію і т. д. Але це внутрішні справи демократії і належать до факторів революції.

А небезпека монархізму не обмежується моральною стороною, а простирається й на біологічну.

Питання: котрий режим краще проявляє себе в демократії — чи монархічна форма чи республіканська? На це має дати відповідь передовсім фактичний бік справи, а не конституційна форма. Режим англійської монархії більш демократичний, ніж французької республіки, Німеччина демократичніша, ніж Австрія.

Для демократії дуже важно встановити відношення до соціалізму, сьогодні заступленого головним чином марксизмом, тоб-то по суті комунізмом. Раніше, до Маркса, всі соціалісти поширювали справу соціалізму на релігію й мораль. А Маркс, виводячи свій аморалізм і матеріалізм, хоч і позитивною дорогою, обмежується тільки економічною стороною справи. Для модерного демократа цього не досить, людина живе не одним хлібом, важно рішення справи не з одного боку економіки, а також і з боку філософії. Бути сумлінним демократом — це означає мислити по філософськи, освідомленість черпати з історії й розуміти закони еволюції.

Тепер у всіх країнах багато говориться про занепад, принаймні про кризу парламентаризму та демократії. Реакціонери та консерватори дорікають найбільше за загальне виборче право. Крім реакціонерів багато й з представників демократії теж невдоволені з неї. Про закиди Руссо, котрий є поборником за пряму демократію вже говорилось. Невдоволені з демократії синдикалісти, як Жорж Сорель і Лягардель, соціал-демократ Міхельс, ліберальний демократ Острогорський, не кажучи вже про анархістів, аполітичність і антиполітичність котрих знаходить численних прихильників у всіх партіях і напрямках.

Те, що в остаточному результаті навіть у самих демократичних партіях приходять до олігархії, керування стає бюрократичним, вже є покажчиком великих труднощів, що мають місце в демократії. Це факт, котрий можна пояснити з одного боку природою соціальних взаємин, механізмом та технікою колективного життя, симбіозом, а з другого боку психологічними причинами, що виникають на ґрунті нерівності. Коли хотіння верховодити поширені до крайности, то й навпаки, бажаючих підпорядкуватись теж не бракує, досить є таких, що, маючи рабську натуру, самі прагнуть, щоб ними керували, не можуть обійтись без пана-господаря. Пасивність і байдужість в політиці сильно сприяють утворенню олігархії та аристократії, як рівно ж інтелектуальна і культурна неоднаковість. Характеристично, що навіть найбільш демократичні партії при поборюванні старого режиму підпадають під вплив його інституцій, наслідуючи їх в своїй діяльності, хоч і настроєні супроти них вороже. Ця властивість імітації, наслідування побідником свого підбитого противника є певний соціальний фактор, вартий окремої уваги.

В нарисі — Синдикалізм і демократія — Масарик виступає оборонцем демократії перед синдикалізмом в особі його провідників Ляґарделя і Ж. Сореля та перед Міхельсом, соціал-демократом.

Признаючи певну слушність їхній критиці парламентаризму та демократії, Масарик з цілою силою добре зґрунтованої аргументації нападає на основні хиби синдикалізму в поборюванні ним демократії.

Ляґардель твердить, що тільки синдикалізм — справжній соціалізм, соціалізм пролетаріяту, який і приведе до остаточного завершення перебудови суспільства, на засадах соціалізму, що треба ясно і точно відмежувати клас від робітничої партії. Факт установлення у Франції республіканського ладу ні крихти не змінє ворожнечи синдикалізму супроти демократії, а це яскравіше дозволяє бачити непримиримість між ними. Парламентаризм для Ляґарделя є не що інше, як кретинізм. Синдикалізм іде дорогою рішучої соціальної революції, він приведе до цілковитого знищення держави, маючи в своїй програмі «пряму» акцію; синдикалізм перебудує все життя цілком на нове, сотворить нове суспільство без панів, суспільство вільних виборців.

Ці твердження Ляґарделя є лише плутанина старих ідей, ідей Прудона, Блянкі, Маркса, Конта, і він обмежується тільки негацією, на запереченнях усього, а головним чином держави. Не бракує в них і противоріч, які кидаються просто в вічі. Запевнюючи весь час про ворожість синдикалізму та позбавленість політики, про аполітичність та антиполітичність його, в інших місцях свого твору Ляґардель уділяє багато уваги політичним справам синдикалізму, говорячи про екстра-парламентаризм та постійно граючи з ідеєю революції, яка в нього є також і політичною акцією синдикалізму. Ведучи боротьбу проти політики, держави, а особливо проти політичної демократії, провідник синдикалізму вдається врешті в монархізм, нападаючи на одну з головних засад демократії — на рівність що він уважає за абстрактну річ. Замість рівности пропонує «реальну диференціацію». Ця диференціація, як каже Ляґардель, торкається тільки угруповань, а не окремих людей, і вже з цього твердження логічно виводить закон про еліту, закон про вибранців в соціальній еволюції. А це фактично по суті й приводить до внутрішнього ладу, опертого в керуванні на сприятливіших, результатом чого неминуче буває порядок соціального аристократизму.

А такий порядок, зазначає Масарик, бузумовно був би втіхою для неомонархістів.

Всі ці твердження Ляґарделя, як і інші, є лише правдивою і точною передачею ідей Ж. Сореля, «метафізика синдикалізму», як називає його Жорес. Все, що торкалось Ляґарделя, все те торкається й Сореля, хіба з тою різницею, що Сорель філософ синдикалізму, а Ляґардель добрий старшина на службі в армії синдикалізму, що Сорель не тільки метафізик синдикалізму, а що в ньому багато де-чого є й від містики. В деталях вони ще більше подібні: Ляґардель називає парламентаризм кретинізмом, а Сорель — глупством.

Критика Міхельсом соціал-демократії й демократії має багато слушного, але в основі така сама фальшива, як і в синдикалістів. Міхельс, хоч і сильно аргументує що-до появи в демократії олігархії, котра навіть обов'язково з'являється в демократичних партіях, усе ж таки говорить, що, порівнюючи труднощі демократії з тим, що приносить аристократія, все-таки демократія є менше зло, ніж аристократія. Нападк *всѣхъ* на демократію зовсім не приносять шкоди для демократії, а ще скорше її зміцнюють, хоч по суті закиди рівні нападам Ляґарделя.

Після думок і поглядів Масарика, тут виложених, не тяжко уявити собі його позицію що-до більшевизму, про котрий іде мова в останніх його трьох нарисах:

5. *Большевицька диктатура.*
6. *Революція і большевики.*
7. *Політичний антропоформізм.*

Через це й доведеться зупинитися на них коротше, звернувши увагу на більш характеристичні місця.

Масарик зупиняє увагу на тім, як Маркс уявляв пролетарський рух. А уявляв він його, як самостійний рух, рух величезної більшості в інтересах цієї самої величезної більшості. Большевицька диктатура є дійсно диктатура, але не диктатура пролетаріату, як то мусіло би бути згідно з Марксовою доктриною, а диктатура головарів невеличкої політичної партії. Фактично большевицька диктатура є диктатура дуже дрібної меншості, диктатура аристократичної олігархії в дійсному розумінні цього слова, це є диктатура над пролетаріатом.

Державний переворот, готували Ленін і Троцькій, й проти нього були навіть такі головарі більшевизму як Зінов'єв, Камєнєв, Риков, Ноґін, Рязанов, котрі противились такій згубній політиці і через що виступили навіть з партії. Потім пізніше знов вернули до неї.

Большевики трактують пролетарську масу, як справжніх носіїв великої соціальної думки й соціальної акції. Одночасно це не перешкоджає їм твердити, що справжніми носіями цієї думки та акції є виключно лише певні особи, спеціально на те компетентні. Радек писав, що всяка революція є діло меншості і навіть часто дуже невеликої меншості. Як і Ленін він усе шукав умотивовання проводу над пролетаріатом. Окрім Радека й інші провідники більшевизму понаписували цілі розділи про конечність появи вивченої групи, яка має вести пролетаріат. Ленін декількома наворотами доводив, що диктатура пролетаріату мусить бути диктатурою певних осіб. Тисячі мусять бути, особливо в економічних організаціях, абсолютно підпорядковані одній волі.

Маркс і Енгельс мали на увазі пролетаріат, як масу науково освічену,

принаймні, що зможе свідомо розбіратись в політиці, щоб уміти виконувати адміністративні обов'язки в новому соціалістичному режимі. Ленін і його товариші, хоч часто покликаються на Маркса, але вони не уявляють собі, що в них більше від Бакуніна, Марксового противника. Вони прагнуть триматись наукового соціалізму згідно з доктриною Маркса, а на ділі дуже далекі від нього. Доктринери, з метою дедуктивного думання, схоластики, вони навіть не дали досі оригінальних праць, маючи порожнє місце в царині літератури й філософії.

Російська аристократія, високо вихована і високо освічена, вже здавна користалась зі всіх добродійств європейської цивілізації, але зате народні маси пробували в стані середньовічної культури. Те саме і з більшовиками, які так само і літературно й філософськи прийняли свою науку від Заходу, зокрема від німецьких соціалістів, але більшовицька маса так само неграмотна, забобонна, невідгодована.

Правило антропоморфізму Фаєрбаха однаково можна прикласти й до політики, як і до релігії. Росіяне органічно не можуть підвестись вище самих себе, їхній комунізм і їхній соціалізм не може бути ні соціалізмом, ні комунізмом, ні марксизмом, а тим більше науковим. Всі дефекти, що мала російська держава, російська школа, російська церква, все це має й більшовицький режим. Більшовизм зовсім не має місця для точної науки; їхні хиби та помилки є результатом півкультури, дилетантизму, як рівнож і фанатизму. Більшовики — читачі тільки однієї книжки, а такі люде завжди страшні. Більшовицький комунізм і соціалізм існують тільки на папері. Більшовицька державність, або, краще, більшовицька революція, є чисто політична річ, і вона потерпіла невдачу через те, що не узгляднила економічного розвитку країни й не солідаризувалась з Заходом.

Ленін раз заявив, що Росіяне не здатні так працювати, як на Заході. І це правда, тут Ленін має рацію. Росіяне ще зберігають аристократичну нехоть до праці й до напруження в роботі. Але й більшовики не здатні до праці й ніколи не вміли працювати. Вони здібні примусити до праці, здібні воювати, вмірати, але не з пильністю й методичністю працювати. Це теж причина, що їхня революція все має характер політичної, а не економічної і соціальної.

Життя іншої людини для нас має бути заповітним, людина мусить поважати особу й життя ближнього. Цей принцип лежить в основі особистого й суспільного життя й він мусить бути керуючим, як на війні, так і в революції. А це теж одне з примітивних російських культурних від західно-європейської. Європейський гуманізм припускає війну та революцію, що мають очевидно оборонний характер.

В Москві викинули гасло — релігія це опіум для народу. Це тільки перифразовка Бакуніна, котрий називав церкву небесним кабареом, а кабареом церквою. Бакунін цим лише вульгаризував теорію Фаєрбаха, котра вивчає походження релігії з джерел антропоморфізму. Такий антропоморфізм можна зустріти не тільки в області релігійних ідей, а також в області соціальних і політичних ідей. Як ілюстрацію для цього Масарик навів один відомий анекдот. Одного разу сільські хлопці повели розмову на тему, хто що з них робив би, коли б став королем. Михайло, син старшини, під кінець гарячого спору категорично заявляє, що коли б він став королем, то проводив би цілісінній день нагорі їхнього гнойовища й лякав би батогом. Це значить, що Михайло мав свій соціальний ідеал до свого рівня і своїх моральних властивостей.

Приклад політичного антропоморфізму на подібність Михайлового дають більшовики. Комуністичний ідеал соціальної переорганізації суспільства, невідомий досі, ніде не провірений на досвіді, більшовики цей ідеал практично приклали до рівня неграмотного російського мужика.

Ідеал будучого суспільного устрою, ідеал, що відповідав би рівню цивілізованої людини, а не забаганкам сільського Михайла — цей ідеал в цілому й в поодиноких частинах своїх мусить здійснюватися на основі досвідчень цілих епох. Це означає, що розпочинати й реалізувати ідеал майбутнього суспільного устрою мусять люде, що стоять на вершках людської цивілізації.

Маркс признавав конечність наукового соціалізму й через те він сполучав його з вивченням історії, економічної та соціальної еволюції.

Світова війна дала нагоду російським марксистам попробувати здійснити свої ідеали, які вони вважали за чисто Марксові. Проба зазнала крах. Вони й не могли мати успіху, бо російські більшовики, одним словом, не є на вершині людської цивілізації: вони в неуцтві піддалися почуттю антропоморфізма. Примітивна людина не буває демократом, а лише монархістом або, точніше, абсолютистом. Ідеал будучности «ляскати батогом» виник не тільки з нехіті до праці, а також й з нахилів до абсолютизму.

Такі основні думки та положення Масарика дотично демократії, її дефініції, її завдань та її труднощів, що представлені в нарисах «Проблеми демократії».

Ці думки й положення, що суттєво наведені тут, самі говорять за цінність видання такої книжечки для знайомства з ними французької публіки. Чи це не говорить, що для української публіки такі книжечки ще більш потрібні, ніж для інших, високо цивілізованих народів. А як додати, що збірник читається дуже легко, нариси написані й науково й з дуже ясною формулювкою самих «твердих» місць, то він може стати предметом читання для найширшої публіки. Одне тільки можна побажати, щоб ця книжечка «Проблеми демократії», як можна скоріше з'явилася в українському перекладі.

29. VII. 1931

Друкарня
«ЛЕТЮГРАФІЯ»
Прага-Vrřovice, Sámova ul. 665